

Christer Lund

Kautsky mot Lenin

Karl Kautsky var den Andra Internationalens ledande teoretiker, men har efter Första världskriget varit *persona non grata* bland marxisterna. Betraktad som renegat av leninisterna, som alltför ortodox av ”västmarxisterna” har han väntat på sin återupprättelse. Nu tyckes den ha kommit i en tid när leninismens dogmer och inte minst dess förhållande till demokratin alltmer ifrågasätts. Debatten mellan Lenin och Kautsky markerade det vägskalet där reformismens och den revolutionära marxismens vägar skildes åt. Nu när vänstern börjat söka efter en ”tredje väg” är det kanske inte så underligt att man letar sig tillbaka till detta vägskalet för att se efter om man gått rätt.

Christer Lunds artikel försöker öppna nya vyer utifrån denna gamla orienteringspunkt.

”Du läser historien baklänges” eller ”det är lätt att säga när man sitter med facit i hand”, invänder några, när de läst denna uppsats. Nåväl, men ibland är det nödvändigt att göra så.

Som historiker och samhällsvetare kan jag mycket väl välja att *förstå*, i Webers mening, varför Marx var demokrat medan Lenin inte var det, varför den ryska revolutionen fick det förlopp den fick osv. Men har man politiska ambitioner kan man inte nöja sig med att förstå. Då måste man värdera och *uppställa normer och ideal*, ha en vision. Syftet med denna uppsats är att låta den gångna idédebatten ligga till grund för dagens diskussion om socialistisk demokrati, som förs av delar av vänstern.

Lenin eller Kautsky?

Det var Lenin som i boken *Staten och revolutionen* från 1917 utvecklade teorin om proletariats diktatur. Härvid anknöt han till Marx’ och Engels’ statsteori och menade sig även finna stöd för sin uppfattning om proletariats diktatur hos marxismens grundare. Lenin såg denna teori som den logiska följden av den marxiska statsteorin och åberopade sig ofta på ett uttalande av Marx i skriften *Kritik av Gothaprogrammet*, där denne hävdade:¹

Mellan det kapitalistiska och det kommunistiska samhället ligger den period då det ena revolutionärt omvandlas i det andra. Därtill svarar också en politisk övergångsperiod, vars stat inte kan vara någonting annat än *proletariats revolutionära diktatur*.

Karl Kautsky polemiserade mot Lenins uppfattning i sak men menade också att Lenin vantolkade marxismen. Både Lenin och Kautsky åberopade sig således på Marx’ idéer, båda använde begreppet proletariats diktatur. Men de stod för helt olika politiska strategier och definierade proletariats diktatur helt olika. Lenin avsåg med detta ”en makt, som erövrats och understödjes genom proletariats våld mot bourgeoisin, en makt som inte är bunden av några som helst lagar.”² Kautsky däremot slog fast: ”Vi kunna med proletariats diktatur icke förstå annat än dess herravälde på demokratisk grund.”³

Men låt oss nu följa idéernas utveckling från Marx och Engels via polemiken mellan Lenin och Kautsky fram till 1930-talets stalinism.

¹ Marx, *Kritik av Gothaprogrammet*, med kommentarer av Marx, Engels och Lenin, Stockholm 1938, s 29.

² Lenin, ”Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky”, *Valda verk* II, andra delen, Moskva 1956, s 35.

Marxistarkivet: [Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky](#)

³ Kautsky, *Demokrati eller diktatur*, Stockholm 1919, s 40. På marxistarkivet: [Demokrati eller diktatur](#)

Marxismens statsteori

Marx och Engels utvecklade på sin tid en teori om staten, dess utveckling och karaktär. Statsmakten, dvs en förvaltning och våldsmakt skild från folket, hade uppkommit när klass-samhället uppstod. Staten i sig själv sägs som ett förtryckarorgan i den härskande klassens tjänst. Marx hyllade Pariskommunen 1871, därför att den var ”en revolution mot själva staten, detta naturvidriga samhällets missfoster, ett folkets återerövring av sitt eget samhällsliga liv”.⁴

Liksom de flesta socialistiska tänkare på 1800-talet såg Marx och Engels det som ett framtidsmål att helt avskaffa staten, men skilde sig från t ex Lassalleaner och anarkister när det gällde den politiska strategin. I polemik mot Lasalle menade Marx att arbetarrörelsens närmaste uppgift var att i allians med den liberala bourgeoisin kämpa för allmän rösträtt. I demokratiska länder som England och USA kunde arbetarklassen i kraft av sin majoritet föra en arbetarregering till makten på fredlig väg. I Centraleuropas despotier förutspådde han våldsamma revolutioner:

Vi vet att man måste ta hänsyn till de olika ländernas institutioner, seder och traditioner. Vi förnekar inte att det finns länder, t ex Amerika och England, där arbetarna kan uppnå sitt mål på fredlig väg. Om jag vore bättre bekant med era förhållanden skulle jag kanske tillägga Holland Även om detta är sant, måste vi också erkänna att våra revolutioner i de flesta länder på kontinenten måste ske med våldets kraft.⁵

Anarkisterna avsåg att omedelbart efter det att arbetarrörelsen erövrat den politiska makten, avveckla staten. I polemik mot denna uppfattning hävdade Marx och Engels att det skulle krävas en period då arbetarklassen behärskade statsmakten, utövade sitt herravälde, sin diktatur.

Genom den politiska makten, skulle proletariatet genomföra de ekonomiska och sociala reformer som krävdes för att utplåna klasskillnaderna. Redan i det *Kommunistiska Manifestet* märks detta perspektiv, då det påpekas

”... att det första steget i arbetarrevolutionen är att höja proletariatet till härskande klass, erövra demokratin.” Därefter kommer proletariatet ”... att begagna sin politiska makt till att så småningom fråntaga bourgeoisin allt kapital och centralisera alla produktionsinstrument i statens, dvs det som härskande klass organiserade proletariatets händer samt fortast möjligt öka mängden av produktionskrafter.” Detta kan endast ske genom ”despotiska ingrepp i egendomsrätten och i de borgerliga produktionsförhållandena”, fortsätter *Manifestet*.⁶

De sociala och ekonomiska reformer som arbetarregeringen skulle genomföra hade syftet att avskaffa klasskillnaderna i samhället. Marx kallade denna samhällstyp för kommunismens första fas. Den betecknas vanligen som socialismen. När produktionen successivt hade ökat så att ett relativt välstånd hade uppnåtts och människorna gjort sig fria från vanor och seder från det borgerliga samhället, då inträdde kommunismens andra fas. Den kallas vanligtvis endast kommunismen och kännetecknas av att inga klasser finns, ingen särskild statsapparat och den största tänkbara frihet tänks råda.

När arbetarrörelsen erövrat den politiska makten, skulle den enligt marxismen upprätta en ny, proletär statsmakt, som skulle syfta till att upphäva sig själv. Marx såg Pariskommunen som ett föredöme och ett exempel på proletär diktatur, då den var – inte en stat i dess gamla bemärkelse utan en stat ”som bryter sönder den moderna statsmakten”.⁷ Redan innan det socialistiska systemet etablerats fullt ut, skulle således staten börja dö bort, för att under kommunismen vara

⁴ Marx, *The First International and after*, s 249

⁵ Marx/Engels *Werke* 18, s 160

⁶ Marx/Engels, *Kommunistiska Manifestet*, Stockholm 1941, s 45

⁷ Marx, ”The first ...” s 211

helt borta.

Frasen ”proletariatets diktatur” myntades av August Blanqui, i betydelsen att de arbetande borde iscensätta en konspiratorisk kupp och upprätta en minoritetsdiktatur. Marx polemiserade mot Blanquis konspirationsteorier, men övertog begreppet proletariatets diktatur, som han använde första gången 1852. Men Marx och Engels utarbetade aldrig någon särskild teori om proletariatets diktatur och använde begreppet endast 15 gånger sammanlagt. Uttrycket förekommer då i deras allmänna statsteori synonymt med begreppet arbetarklassens herravälde, som beteckning på det tillstånd då proletariatet erövrat den politiska makten. Men hur statsskicket skulle se ut under detta tillstånd sa Marx mycket litet om.

Marx och Engels var demokrater, de kämpade för allmän rösträtt, republik, tryckfrihet, mötesfrihet, organisationsfrihet och religionsfrihet. Det fanns inget i deras syn på övergångsperioden från kapitalism till socialism – proletariatets diktatur – som antyder att de ansåg att det politiska styrelseskicket skulle vara annat än demokratiskt. Givetvis skulle den borgerliga äganderätten till naturtillgångar och produktionsmedel avskaffas men genom demokratiskt fattade beslut. Marx såg Pariskommunen, med allmän rösträtt och flerpartisystem, som ett exempel på proletariatets diktatur. Och Engels slog fast att en demokratisk republik är ”den specifika formen för proletariatets diktatur”.⁸

Lenins kritik av demokratin

Lenin kritiserade demokratin (varmed han avsåg – inte principen för beslutsfattande i sig – utan den demokratiska staten) därför att den var en klassdemokrati, ”alltid inpressad i den kapitalistiska exploateringens trånga ram”. Därför blir den ”alltid en demokrati för minoriteten, en demokrati endast för de besuttna klasserna, endast för de rika”.⁹ Lenin gav fyra exempel på faktorer som hindrade demokratin att bli allmän, även i de mest demokratiska västeuropeiska republikerna. Det fanns fortfarande inskränkningar rösträtten (t ex för kvinnorna, det fanns praktiska hinder för arbetarna att få tillgång till offentliga lokaler, dagspressen var kapitalistisk och de representativa institutionerna fungerade på ett sätt som missgynnade arbetarklassen.¹⁰ Dessa är de enda exempel som Lenin ger på den formella demokratis brister, och exemplet förekommer i Kominterns teser om demokratin och om parlamentarismen.¹¹

Lenins inställning till demokratin var kluven. Dels riktade han principiell kritik mot den demokratiska staten, som han menade aldrig kunde ge någon reell makt åt arbetarna. Dels ansåg han att en demokratisk stat var bättre än de despotiska furstedömen samtiden upplevde, och han var beredd att ge ett villkorligt stöd åt demokratin, som var ”den genaste tillfartsvägen till proletariatets diktatur”.¹² Men stödet var bara villkorligt, ty i det utvecklingsschema som Lenin opererade med, var demokratin visserligen ett högre stadium än despotin, men i sin tur ett lägre än socialismen. Lenin skrev:

Utvecklingens dialektik (gång) är följande: Från absolutismen till den borgerliga demokratin, från den borgerliga demokratin till den proletära, från den proletära till ingen alls.¹³

I konsekvens med detta hävdade Lenin att demokratin borde ”överskridas”, dvs störtas i

⁸ Marx/Engels Werke 22, s 235

⁹ Lenin, *Staten och revolutionen*, Surte 1979, s 112.

¹⁰ a.a.

¹¹ Se Komintern. *Teser om den borgerliga demokratin och den proletära diktaturen och Det kommunistiska partiet och parlamentarismen*, Halmstad 1970

¹² Lenin, *Staten och revolutionen*, s 92

¹³ Marx, ”Kritik av ...”, s. 68

våldsamma revolutioner.¹⁴

Kautsky polemiserade mot denna Lenins kritik av demokratin. Han erkände visserligen att den formella demokratin (med demokrati avser Kautsky styrelseformen) inte automatiskt gav arbetarna reell makt, men menade att man inte skulle överdriva demokratins brister. ” De äro nu en gång en följd av att proletären lider brist på fritid, icke en följd av demokratin i och för sig.”¹⁵ Kautsky satte inte som Lenin likhetstecken mellan demokrati och borgerlig statsbildning utan såg demokratin som ett sätt att fatta beslut, som också skulle tillämpas under socialismen.

Vi mena med modern socialism icke blott samhällelig organisation av produktionen, utan också demokratisk organisation av samhället. Socialismen är för oss därför oskiljbart förbunden med demokratin. Ingen socialism utan demokrati.¹⁶

Därmed tog Kautsky kategoriskt ställning för demokratin, och ansåg att bolsjevikerna genom sin agitation mot demokratin skulle komma att spela de antidemokratiska delarna av överklassen i händerna.

Vad som framstår ur de väntade försöken från de härskande klasserna att avskaffa demokratin, är alltså icke dess värdelöshet för proletariatet utan fastmer nödvändigheten för arbetareklassen att med näbb och klor till det yttersta försvara den. Om man intalar proletariatet att demokrati i grund och botten är en värdelös dekoration, då kommer naturligtvis den nödiga kraften för dess försvar icke att kunna uppbringas.¹⁷

Proletariatets diktatur

Den som hävdar att den formella demokratin inte är reell på grund av ekonomiska eller sociala hinder, kan välja två vägar framåt. Antingen att undanröja dessa hinder, eller också att helt frånga den formella demokratin. Kautsky med sin positiva syn på demokratins möjligheter valde den förra vägen. Lenin valde den senare.

Eftersom den formella demokratin ändå var en klassdiktatur, tog Lenin steget fullt ut och övergav tanken på formell likställdhet och jämlikhet mellan landets invånare. I stället anlade Lenin ett klassperspektiv. Demokratin borde ”överskridas” och ersättas med proletariatets diktatur. Detta var också vad som skedde när bolsjevikerna iscensatte upplösningen av Rysslands konstituerande församling 1917, därför att, som Lenin efteråt uttryckte saken, ”revolutionens intressen står över konstituerande församlingens formella rättigheter ... ”¹⁸

Med proletariatets diktatur menade Lenin ”proletariatets *politiska herravälde*”, ”en makt som ej delas med någon och stödjer sig på massornas väpnade styrka”¹⁹, ”en makt som erövrats och understödjes genom proletariatets våld mot bourgeoisin, en makt som inte är bunden av några som helst lagar.”²⁰ Lenins syn på den proletära diktaturens system rymmer två viktiga beståndsdelar. För det första var det fråga om att genom staten, som betecknades som ”en tvångsorganisation” ”undertrycka bourgeoisins oundvikliga, desperata motstånd”.²¹ För det andra gällde att den proletära statsapparaten efter hand skulle avvecklas och dö bort.

¹⁴ Lenin, *Staten och revolutionen*, s 128

¹⁵ Kautsky, *Demokrati eller diktatur*, s 29

¹⁶ a.a. s 8

¹⁷ a.a. s 9

¹⁸ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 23

¹⁹ Lenin, *Staten och revolutionen*, s 38

²⁰ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 35

²¹ Lenin, *Staten och revolutionen*, s 38

Klassrätt och undertryckande

Lenin menade att den gamla överklassen inte ens formellt skulle betraktas som likställd övriga samhällsskikt, utan att den proletära diktaturen skulle innebära att ”denna klass icke är jämställd, betyder att den utesluts ur ’demokratin’”.²² Vad som övergavs i och med detta synsätt var det borgerligt liberala medborgarrättsbegreppet, som grundat sig på naturrätten och hävdade alla människors likaberättigande, frihet och rättigheter. I tsarens Ryssland rådde ståndsrätten, dvs människornas rättigheter berodde på vilket stånd de tillhörde. I ett dekret i november 1917 upphävde Kerenskijregeringen ståndindelningen, och införde medborgarbegreppet som enda legala kategori. Därmed betraktades alla ryssar formellt som likvärdiga.²³ Medborgarrätten upphävdes emellertid i den sovjetryska författningen från 1918, där i stället klassrätten låg till grund. Rösträtt beviljades endast dem som ”tjänade sitt levebröd genom produktion eller socialt nyttigt arbete”, soldater och invalider. Uteslöts gjordes däremot personer som anställde arbetskraft, rentier, privata handelsmän, munkar, präster och f d tsaristiska poliser och polistjänstemän.²⁴ På liknande sätt garanterade sovjetstaten ”kroppsarbetarna”, ”arbetarklassen och de fattiga småbönderna” en rad rättigheter; t ex tillgång till tidningar och tryckerier, från vilka den gamla överklassen uttryckligen uteslöts.²⁵ Konstitutionen stadgade således att staten, som en slags social service, skulle garantera vissa klasser tillgång till tryckerier, offentliga lokaler osv, men innehöll inga konstitutionella rättigheter, som garanterade individens rätt gentemot staten.

När Kautsky kritiserade inskränkningarna i den ryska rösträtten, svarade Lenin att detta var en ”rent rysk fråga”, dvs en avvägning ryssarna gjort. Men det står helt klart att den ryska konstitutionen var helt i linje med Lenins syn på den proletära diktaturens karaktär.²⁶

Kautsky menade vidare att det var juridiskt problematiskt att särskilja klasserna och att konstitutionen bl a av den orsaken gav upphov till godtycke. Lenin svarade: ”Kautsky intresserar sig uteslutande för sakens formella, juridiska sida”.²⁷

Vid sidan av etablerandet av klassrätten, innebar proletarietets diktatur i Sovjet redan under Lenins tid en orientering mot repressiva metoder och organ. En röd terror mot den forna överklassen iscensattes, den politiska polisen, tjekan, inrättades, oppositionspartierna förbjöds ett efter ett.

Mensjevikerna uteslöts tidigt från sovjeterna, men mensjevikledaren Martov inbjöds trots detta till den 7:e allryska sovjetkongressen 1919. Han krävde där ”ett återupprättande av konstitutionens funktioner ... pressfrihet, organisationsfrihet och församlingsfrihet ... personlig okränkbarhet ... avskaffande av avrättningar utan rättegång, av administrativa arresteringar och officiell terror.” Varvid Lenin svarade att Martov strävade ”tillbaka till borgerlig demokrati och ingenting annat” och att ”när vi hör sådana deklARATIONER från folk som säger att de sympatiserar med oss, säger vi till oss själva: ’Nej, både terrorn och tjekan är absolut oumbärliga’”.²⁸

Kautsky vände sig mot Lenins anslutning till diktaturens principer. Som demokrat erkände han principen om majoritetens herravälde. Men demokrati ”betyder icke mindre skydd för minoriteten”, Genom att flera partier under demokratin tävlar om regeringsmakten, kan inget parti vara säkert på att få stanna vid styret. Därför ”framväxer ur en demokrati ett minoritetens

²² Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 55

²³ Carr, *Ryska revolutionens historia*, del 1, Stockholm 1970, s 160.

²⁴ a.a. s 143

²⁵ a.a. s 161

²⁶ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 57

²⁷ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 79

²⁸ Citerat i Carr, s 194

skydd”, hävdade Kautsky.²⁹

Tvärtom förhåller det sig emellertid med byråkratiska eller diktatoriska system: ”Byråkratins absoluta herravälde inriktar sig på evig tillvaro. Våldsamt undertryckande av all opposition är dess livsprincip.”³⁰ Och ”diktaturen som regeringsform är detsamma som att avhända oppositionen all rätt. Denna berövar man valrätt, press- och församlingsfrihet.”³¹

Om en regering har folkmajoriteten bakom sig finns det ingen anledning för den att angripa demokratins princip+, argumenterar Kautsky- Detta kan endast bli aktuellt om en minoritetsgrupp lyckas etablera sig som regeringsmakt. Ty ”en minoritets diktatur som ville åt folkets skänka fullaste organisationsfrihet skulle därmed undergräva sin egen makt”. Därför tillgriper en dylik minoritetsgrupp diktatoriska medel och därigenom ”hämmar den utvecklingen fram mot socialism i stället för att befordra den”.³²

Lenin accepterade inte detta sätt att argumentera. I de borgerliga demokratierna ger det regerande partiet ”minoritetsskydd endast åt ett annat *borgerligt* parti, medan proletariatet i varje *allvarlig, djupgående, grundläggande* fråga i stället för ’minoritetsskydd’ drabbas av undantagstillstånd eller pogromer.”³³

Inte heller majoritetsprincipen i allmänhet godtog Lenin. Han hävdade att det är en illusion...

...att de arbetande massorna under kapitalismen är i stånd att uppnå en sådan medvetenhetsgrad, karaktärsstyrka, skarpsynthet och vid politisk synkrets att de har möjlighet att enbart genom röstning eller överhuvudtaget i förväg, utan lång kamperfarenhet avgöra om de skall följa en viss klass eller ett visst parti.³⁴

I stället för genom majoritetsbeslut, kan de viktigaste politiska frågorna under kapitalismen avgöras endast av ”*inbördeskriget* om de är akuta och tillspetsade genom kampen”.³⁵ Men inte heller under socialismen kan principen om majoritetsbeslut i rent demokratisk anda gälla. I polemik mot Kautsky skriver Lenin:

Utsugarna förvandlar oundvikligen staten... till ett verktyg för sin klass’, utsugarnas herravälde över de utsugna. Därför blir också den demokratiska staten, så länge det finns utsugare som behärskar den utsugna majoriteten, oundvikligen en utsugarnas demokrati.³⁶

I denna uppfattning ligger förmodligen svaret till att Lenin så benhårt tar avstånd från den rena demokratins möjligheter att förverkliga socialismen. Medborgarrätt, allmän rösträtt, organisationsfrihet, allmänna fri- och rättigheter – så länge de utsugande klasserna finns kvar är allt detta inte tillräckligt för arbetarklassens frigörelse, ja, det är t o m i vissa fall direkt emot arbetarnas intressen. Därför, menar Lenin, måste, för att proletärerna skall kunna tillägna sig demokratin, diktatur utövas mot den gamla överklassen.

När dör staten bort?

Den andra beståndsdel i Lenins teori om proletariatets diktatur är staten, dvs uppfattningen att den proletära staten, skulle dö bort, när klasskillnaderna avskaffats. Här anknöt Lenin direkt till

²⁹ Kautsky, *Demokrati eller diktatur*, s 23

³⁰ a.a. s 23

³¹ a.a. s 33

³² a.a. s 36

³³ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 44

³⁴ Lenin, *Valen till Konstituerande församlingen och proletariatets diktatur*, Moskva 1953, s 22,

³⁵ Lenin, *Valen till ...*, s 23

³⁶ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 51

den marxistiska uppfattningen om proletariats diktatur som ett tillfälligt tillstånd, en övergångsperiod. Engels skrev t ex:

Så snart det inte längre finns någon samhällsklass att utsuga, så snart den av klassherraväldet och produktionsanarkin förorsakade kampen för tillvaron mellan enskilda och de därur uppstående konflikterna och excesserna upphört — ja, då finns det ingenting mer att undertrycka som kunde göra en särskild undertryckningsmakt. en stat, nödvändig.³⁷

Lenin kritiserade de demokratiska och parlamentariska länderna; därför att den verkliga makten där inte låg i parlamentet. Där pratades (parler = prata) bara. Nej, ”det verkliga ’statliga’ arbetet försiggår bakom kulisserna och utförs av departement, kanslier och staber”.³⁸ Dessutom menar Lenin, att ”börsen och bankirerna i allt *större* grad underkastar sig de borgerliga parlamenten, *ju starkare demokratin* är utvecklad”.³⁹

För att underlätta och förbereda statens bortdöende, menade Lenin att de arbetande massorna borde närmas den styrande apparaten. Detta skulle ske dels genom att sovjeterna blev en del av statsapparaten, dels genom att sovjetorganen fick både lagstiftande och verkställande befogenheter, dels genom att de territoriella valkretsarna ersattes med produktionsenheter.⁴⁰ Lenins ideal var att arbetarna på sin fritid skulle sköta statsförvaltningen, och på så sätt göra en särskild statsapparat onödig. Principen om självförvaltning var således den väg svin skulle leda till statens avskaffande. Lenin skrev:

I stället för den privilegierade minoritetens speciella institutioner (det privilegierade ämbetsmannaståndet. den stående arméns ledning) kan majoriteten själv omedelbart utöva dessa funktioner och ju mer själva utövandet av statsmaktens funktioner blir en hela folkets angelägenhet, dess mindre blir behovet av denna makt.⁴¹

Det är uppenbart att de två elementen i teorin om proletariats diktatur, å ena sidan behovet av en stark statsmakt som kunde underkupa den gamla överklassen, å andra sidan inriktningen på självförvaltning som steg mot statens avskaffande, är motsatta. Det ena utesluter det andra.

Marx löste problemet genom att betrakta proletariats diktatur som en kortare övergångsperiod, ett nödvändigt tillstånd där proletariatet behövde statsmakten för att kunna genomföra ekonomiska och sociala reformer i syfte att avskaffa klasskillnaderna. Därefter skulle staten dö bort.

Men Lenin skärpte motsägelsen genom att utveckla en hel teori om proletariats diktatur, som i realiteten, t ex genom Kominterns teser, blev till program för den socialistiska regeringsformen. I boken *Staten och revolutionen* 1917 hade Lenin ännu samma optimistiska syn som Marx när det gällde takten i statens bortvittrande. Men snart övergav Lenin tron på ett snabbt avvecklande av statsapparaten. På partikongressen 1918 'slog han fast att ”för närvarande är vi ovillkorligen för staten”, och fortsatte

Vi kommer att få tid att hålla mer än två kongresser innan vi kan säga: Se hur vår stat dör bort. Till dess är det för tidigt. Att i förväg tillkännagiva statens dödsprocess är att göra våld på det historiska perspektivet.⁴²

I en skrift från samma år skrev Lenin att ”övergången från kapitalismen till kommunismen

³⁷ Engels, *Anti-Dühring*, Stockholm 1970, s 387

³⁸ Lenin, *Staten och revolutionen*, s 63

³⁹ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 46

⁴⁰ Komintern, *Teser...*, s 23

⁴¹ Lenin, *Staten och revolutionen*, s 58

⁴² Citerat i Carr, s 272

omfattar en hel historisk epok”.⁴³

Även om Lenins tidsperspektiv försköts ändrade han inte ståndpunkt om det nödvändiga i att dra in arbetarna i förvaltningen. I partiprogrammet från 1919 förespråkades att alla sovjetmedlemmar kunde inkallas till varierande uppgifter inom statsförvaltningen. Efter hand skulle detta leda till ”statsmaktens avskaffande”.⁴⁴ I praktiken utvecklades dock statsorgan skilda från folket, t ex de repressiva organen, tjekan. Dessutom övertogs stora delar av den gamla tsaristiska förvaltningen. ”Hur många arbetare har varit sysselsatta inom administrationen”, frågade Lenin 1923. ”Ett par tusen i hela Ryssland, inte mer.”⁴⁵ Svårigheterna att ersätta en särskild statsapparat med frivilligt arbete utförd av sovjetmedlemmarna på fritid var således stora.

Stalin betecknade proletariats diktatur som ”en hel historisk period” och anknöt därmed till det längre tidsperspektiv för statens bortdöende som Lenin anlade efter 1923.⁴⁶ Men hos Stalin försvinner allt tal om att staten skall dö bort, och tonvikten läggs på det diktatoriska elementet. ”Kort sagt: proletariats diktatur är proletariats av ingen lag begränsade och på våld baserade herravälde över bourgeoisin, vilket åtnjuter de arbetande och utsugna massornas sympati och understöd.”⁴⁷ Uppgifterna för den proletära diktaturen är enligt Stalin att krossa bourgeoisins motstånd, försvara landet mot den yttre fienden och organisera det socialistiska uppbyggandet.⁴⁸

När han presenterad förslaget till ny författning för Sovjetunionen 1936, slog Stalin fast att man nu uppnått det socialistiska stadiet och att inga utsugande klasser längre fanns kvar.⁴⁹ Åsikten att det inte ens fanns några utsugande klasser kvar, skärpte naturligtvis än mer motsättningarna i den leninistiska teorin om proletariats diktatur: Varför behövdes i så fall en så stark och centraliserad statsmakt?

Frågan var svår att undvika, och Stalin hävdade på den 23:e partikongressen 1938 att ”några allmänna grundsatsen av marxismens lära om staten är otillräckligt utarbetade och bristfälliga”. Det nya som Stalin ville tillföra de allmänna grundsatserna var att det i det socialistiska samhället behövdes en stark stat som skydd mot ”tjuvar och förskingrare av folkets ägodelar”, för att ”skydda landet mot angrepp utifrån” och ”för att infånga och bestraffa spioner, mördare och skadegörare som de utländska spionorganen” skickade in i landet.⁵⁰

Diktaturens perspektiv

Begreppet proletariats diktatur användes stundom av Marx som beteckning på det tillstånd som rådde då en arbetarregering innehade den politiska makten. Marx och Engels var demokrater och såg ingen motsättning i att kalla detta tillstånd, denna övergångsperiod, för proletär diktatur och samtidigt förespråka demokratiska republiker som lämpligt statskick.

Kautsky anknöt till arbetarrörelsens och marxismens demokratiska traditioner. Han såg uttrycket proletariats diktatur endast som ett sätt att säga att arbetarklassen hade den politiska makten. Socialism utan demokrati kunde han inte tänka sig.

Lenin tog upp begreppet proletariats diktatur och utvecklade i direkt polemik mot det demo-

⁴³ Lenin, ”Den proletära revolutionen...”, s 56

⁴⁴ Citerat i Carr, s 274

⁴⁵ Citerat i Carr, s 273

⁴⁶ Stalin, ”Till leninismens frågor” i *Leninismens problem*, Moskva 1952, s 178

⁴⁷ Stalin, ”Om leninismens grunder”, i a.a. s 48

⁴⁸ a.a. s 46

⁴⁹ Stalin, ”Om förslaget till Sovjetunionen författning”, i a.a. s 783, 789

⁵⁰ Stalin, ”Verksamhetsberättelse på 18:e kongressen”, i a.a. s 906, 912

kratiska styrelseskicket en teori kring det. Denna teori innefattade två element. Å ena sidan måste en stark statsmakt byggas upp, för att undertrycka den gamla överklassen. Å andra sidan skulle ett självförvaltningssystem etableras, som successivt skulle göra en särskild statsapparat onödig, varvid denna skulle dö bort.

Motsättningen mellan dessa båda element löste Lenin mot slutet av sitt liv så att han sköt den andra uppgiften på framtiden. Stalin släppte helt målsättningen att staten skulle dö bort och talade bara om behovet av en stark statsmakt, också efter det att utsugarklasserna förklarats avskaffade. Därmed blev proletariats diktatur inte bara i praktiken utan också i teorin liktydig med en enpartidiktatur som med olika medel undertryckte all opposition som betecknades som kapitalistisk, imperialistisk eller trotskistisk.

Den idémässiga bakgrunden till att Stalintidens oinskränkta diktatur kunde etablera sig, var som framgått, teorin om proletariats diktatur. Med en annan faktor i den marxistiska idétraditionen underlättades det: att man traditionellt bortsett från byråkratiseringsproblemet.

Anarkister, syndikalister, gillsocialister betonade alla faran för byråkratisering, inte minst från statens sida. När Bakunin på sin tid trodde att den mänskliga naturen skulle göra att de folkvalda arbetarrepresentanterna skulle se på ”den vanliga arbetarvärlden ovanifrån, ur statens synvinkel”, replikerade Marx: ”Om herr Bakunin blott vore bekant med direktörens ställning i ett arbetarägt företag, så skulle det gå åt helvete med hans eleganta drömmier”.⁵¹ Och Lenin såg i *Staten och revolutionen* det statliga postverket som förebilden för ett socialistiskt företag, Han såg fram emot ”hela folkhushållet organiserat som postverket”.⁵²

Att direktörer i arbetarägda företag lätt kommer i motsättning till sina anställda har vi i vår tid sett många exempel på. Och det är väl få som skulle beteckna postverket som en ideologisk arbetsplats, om man ser till de anställdas inflytande. Varför skulle då inte dessa byråkratiseringsfaror gälla även för socialistiska system, ja t o m i det kommunistiska partiet.

Stalin tar upp frågan och menar att ett byråkratiskt parti, som kommer i konflikt med arbetarklassens intressen, inte kan betecknas som ”klassens verkliga ledare”: ”Om partiet vill förbli ledare, måste det i sådana fall underkasta sin politik en granskning, det måste korrigera sin politik, erkänna sitt fel och rätta det”.⁵³ Därmed slipper Stalin frågan: Vad som händer om partiet, det enda tillåtna, inte korrigerar sitt ”fel”, talar han inte om.

Kanske kan det som avslutning vara lämpligt att låta Kautskys jämförelse med skräckväldet efter den franska revolutionen ge perspektiv åt diktaturens möjligheter att, allt eftersom tiden går, ge uttryck för folkmajoritetens önsningar och intressen:

I fråga om energi låter skräckväldet från 1793 icke överbjuda sig. Men trots detta lyckades det icke för Paris proletärer att hålla sig vid makten. Diktaturen blev en metod varigenom olika fraktioner för proletär och småborgerlig politik bekämpade varann inbördes och slutligen blev den en metod för att göra slut på varje proletärisk och småborgerlig politik.

De undre lagrens diktatur jämnar vägen för sabelns diktatur.

Ville man efter de borgerliga revolutionernas exempel säga att revolution är liktydig med inbördeskrig och diktatur, då måste man också dra ut konsekvensen och säga: revolution slutar ofrånkomligt med en Cromwells eller en Napoleons herravälde.⁵⁴

⁵¹ Marx/Engels Werke 18 s 635

⁵² Lenin, *Staten ...*, s 68

⁵³ Stalin, ”Till leninismens frågor” s 193

⁵⁴ Kautsky, *Demokrati eller diktatur*, s 40